

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

МУЗИКА ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 347.4 (477)

**АЛЬТЕРНАТИВНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗА ЦИВІЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

12.00.03 – цивільне право; цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

ХАРКІВ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник:

– доктор юридичних наук, професор **Яроцький Віталій Леонідович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри цивільного права № 2, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, доцент **Коструба Анатолій Володимирович**, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, професор кафедри цивільного права юридичного інституту;

– кандидат юридичних наук, доцент **Жорнокуй Юрій Михайлович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6.

Захист відбудеться "10" березня 2016 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано "09" лютого 2016 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ю. Є. Атаманова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах демократизації суспільства виникає необхідність правового забезпечення ефективності функціонування ринкових відносин, а відповідно й розробки нових механізмів здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав, у яких ураховувалася б необхідність розширення меж диспозитивності в правовому регулюванні цивільних відносин.

Правова конструкція альтернативного зобов'язання не є новою ні для цивільного законодавства України, ні для законодавств інших держав. Зокрема, у Французькому цивільному кодексі, у Цивільному уложенні Німеччини, у цивільних кодексах більшості країн СНД правова регламентація відносин у сфері виникнення та реалізації цього виду зобов'язання є достатньо детальною. Однак у вітчизняному законодавстві не враховано позитивного світового досвіду регулювання відносин, що виникають з альтернативних зобов'язань. Правове регулювання досліджуваних відносин в Україні вичерпується лише однією статтею 539 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) «Виконання альтернативного зобов'язання», де наведено коротке його визначення, а також закріплено загальне правило про надання права вибору боржникові.

Альтернативне зобов'язання за своєю сутністю цілком відповідає загальним засадам цивільного законодавства України та принципам зобов'язального права, зокрема принципам свободи договору, диспозитивного регулювання цивільних відносин та захисту слабшої сторони зобов'язання. Однак через занадто лаконічне законодавче регулювання його практичне застосування є не дуже поширеним. У літературі ж питання виконання альтернативного зобов'язання, як правило, стисло розглядаються в контексті класифікації зобов'язань.

Натепер в Україні немає комплексного, цілісного дослідження цієї правової конструкції, що зумовлює актуальність вивчення особливостей альтернативного зобов'язання, його місця в системі зобов'язального права, підстав його виникнення та припинення, сутності та значення правової категорії вибору, а також конкретних прикладів альтернативних зобов'язань, зазначених у цивільному законодавстві України та застосовуваних на практиці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми

«Проблеми вдосконалення правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні (№ державної реєстрації 0111U000963)». Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 21 грудня 2012 року).

Мета й задачі дослідження. Метою дисертації є з'ясування правової природи, підстав виникнення, зміни, виконання та припинення альтернативного зобов'язання, а також способів захисту прав учасників альтернативного зобов'язання.

Для досягнення мети були поставлені такі основні завдання:

- визначити правову природу альтернативного зобов'язання як цивільного правовідношення;
- окреслити специфіку об'єкта та змісту розглядуваного правовідношення;
- здійснити класифікацію альтернативних зобов'язань;
- з'ясувати місце альтернативного зобов'язання в системі цивільноправових зобов'язань;
- охарактеризувати особливості виникнення, виконання та припинення альтернативного зобов'язання;
- визначити способи захисту прав суб'єктів альтернативного зобов'язання;
- виявити прогалини в чинному цивільному законодавстві України та сформулювати науково обґрунтовані та практично доцільні пропозиції щодо їх усунення та подолання.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які складаються у зв'язку з виникненням, виконанням та припиненням альтернативного зобов'язання.

Предметом дослідження є альтернативне зобов'язання за цивільним законодавством України.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять діалектичний метод та інші методи й прийоми наукового пізнання. Зокрема, порівняльний метод використано для дослідження особливостей правового регулювання відносин альтернативного зобов'язання на різних етапах розвитку правової думки, а також під час вивчення чинних актів законодавства зарубіжних країн, у яких урегульовано відносини з виконання альтернативних зобов'язань. Методи аналізу та синтезу застосовано для визначення правової природи альтернативного зобов'язання як цивільного правовідношення, для характеристики його об'єкта, вибору та права вибору як елементів альтернативного зобов'язання. Використання логіко-семантичного

методу дало змогу відмежувати поняття альтернативного зобов'язання від суміжних понять. Методами класифікації та групування проведено класифікацію альтернативних зобов'язань за підставами їх виникнення та роллю в механізмі цивільно-правового регулювання. Шляхом використання системного методу встановлено місце альтернативних зобов'язань у системі цивільно-правових відносин, досліджено засади виникнення, виконання, припинення та захисту прав та законних інтересів суб'єктів альтернативного зобов'язання як різновиду зобов'язальних правовідносин.

Науково-теоретичну базу дослідження з урахуванням комплексного характеру теми дисертації становили праці вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: М. М. Агаркова, С. С. Алексєєва, О. Л. Альохіної, В. А. Белова, К. Бернштейна, Д. В. Бобрової, Т. В. Боднар, В. І. Борисової, І. В. Венедіктової, В. В. Вітрянського, С. Д. Гринько, О. В. Дзери, Ю. О. Заїки, О. С. Іюффе, В. В. Комарова, А. В. Коструби, Н. С. Кузнєцової, С. Н. Ландкофа, В. В. Луця, Р. А. Майданика, Д. І. Мейєра, І. Б. Новицького, В. А. Ойгензіхта, О. О. Отраднєвої, В. С. Петрова, С. О. Погрібного, І. О. Покровського, С. В. Сарбаша, О. Е. Сімсон, С. О. Сліпченка, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, В. С. Толстого, Ю. К. Толстого, Р. О. Халфіної, Є. О. Харитонєва, О. І. Харитонєвої, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишки, С. І. Шимон, В. Л. Яроцького та ін.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є однією з перших в Україні комплексних науково-дослідних праць, присвячених з'ясуванню правової природи альтернативного зобов'язання, механізму його виникнення, виконання та припинення, визначено особливості захисту прав сторін альтернативного зобов'язання.

У результаті проведення дослідження отримано такі основні результати:

у перше:

– охарактеризовано забезпечувальне юридичне значення кола дій, які становлять об'єкт альтернативного зобов'язання, у контексті ролі цієї правової конструкції в правовому регулюванні відповідних зобов'язальних відносин. Наголошено, що після здійснення вибору управоможеною стороною інші дії, які не були обрані, автоматично не втрачають юридичного значення, оскільки знову можуть бути об'єктом вибору управоможеної сторони (зокрема внаслідок неможливості виконання обраної дії);

– доведено, що в договірному альтернативному зобов'язанні боржник може бути зобов'язаний виконати не одну дію, а декілька окремо визначених дій, що становлять його об'єкт. Умовою визнання такого зобов'язання альтернативним є те, що сукупність дій, які становлять його об'єкт, має бути принаймні на одну дію більшою, ніж кількість дій, які повинен виконати боржник;

– встановлено, що альтернативно визначені дії, які становлять об'єкт договірному альтернативного зобов'язання, можуть істотно відрізнятися за вартістю. Умови такого договору не можуть бути визнані вкрай не вигідними, якщо волевиявлення сторін щодо його укладення було вільним і відповідало їх внутрішній волі та були дотримані інші загальні умови дійсності правочину;

– аргументовано, що заміна сторони в альтернативному зобов'язанні можлива тільки за умови переходу до нового боржника або кредитора прав та обов'язків стосовно всіх дій, що становлять об'єкт альтернативного зобов'язання, та права вибору в разі заміни управоможеної на вибір сторони, якщо інше не визначено договором або законом. Якщо хоча б одна з дій, що становлять об'єкт альтернативного зобов'язання, є такою, щодо якої за умовами договору або згідно з вимогами актів чинного цивільного законодавства України заміна боржника або кредитора не допускається, то відповідна заміна сторони в альтернативному зобов'язанні неможлива;

удосконалено:

– положення про те, що об'єкт альтернативного зобов'язання є єдиним та містить усі дії (утримання від дій), альтернативно визначені до виконання, але боржник має виконати лише одну або декілька з них. При цьому кожна дія має бути чітко визначеною, тобто договором або законом мають бути встановлені умови та способи вчинення сторонами всіх дій, а дії, які недостатньо чітко сформульовані, не є складовою об'єкта альтернативного зобов'язання;

– висновки щодо правового значення та сфери застосування альтернативного зобов'язання як цивільно-правової конструкції. Сферу застосування альтернативного зобов'язання становлять як договірні, так і недоговірні правовідносини. За допомогою альтернативного зобов'язання здійснюється додаткове забезпечення безперешкодного здійснення суб'єктивних прав кредитора. Підвищена ефективність застосування правової конструкції альтернативного зобов'язання для відновлення порушених прав кредиторів – учасників договірних та деліктних охоронних правовідносин полягає в тому, що боржник за альтернативним зобов'язанням завжди несе ризик випадкової

неможливості виконання дій, що становлять об'єкт альтернативного зобов'язання;

– цивілістичні підходи щодо розуміння категорії «право вибору» в альтернативному зобов'язанні, яке визначається як суб'єктивне цивільне право нарівні з іншими правами сторін цього правовідношення, зокрема з правом вимоги кредитора. Заперечується секундарний характер права вибору та обґрунтовується його допоміжне правове значення в механізмі належного виконання альтернативного зобов'язання як у разі належності права вибору боржникові, так і в разі належності права вибору кредитору;

– положення про правові наслідки здійснення вибору в альтернативному зобов'язанні, що є частиною юридичного складу, необхідного для припинення альтернативного зобов'язання належним виконанням, та сам по собі, окремо від інших юридично значущих дій у межах механізму виконання альтернативного зобов'язання, не змінює й не припиняє розглядуваного правовідношення;

набули подальшого розвитку:

– обґрунтування визначення альтернативного зобов'язання як правової конструкції, що є відмінною від конструкції факультативного зобов'язання за підставами та порядком виникнення, а також за особливостями належного виконання. Виокремлено широке та вузьке розуміння поняття альтернативного зобов'язання: у широкому розумінні альтернативне й факультативне зобов'язання ототожнюються, у вузькому – розрізняються. У статті 539 ЦК України поняття альтернативного зобов'язання визначено у вузькому розумінні, тому вирішення судами майнових спорів щодо виконання факультативних зобов'язань, на підставі норм цієї статті є необґрунтованим;

– висновки щодо механізму захисту прав сторін альтернативного зобов'язання. Перехід права вибору від сторони, яка прострочила здійснення вибору, до другої сторони зобов'язання є правовим наслідком, що відповідає меті встановлення альтернативного зобов'язання. Перехід права вибору може застосовуватися для захисту не управоможених на вибір учасників альтернативного зобов'язання від зловживання управоможеною стороною правом вибору, що зумовлює необхідність визначення в чинному цивільному законодавстві України темпоральних меж здійснення права вибору в альтернативному зобов'язанні за допомогою преклюзивного строку;

– положення про спосіб та форму здійснення вибору, згідно з якими вибір може вчинятися як в усній, так і в письмовій формі, як правило, шляхом заяви про вибір. Проте вибір може вчинятися й

шляхом здійснення конклюдентних дій, зокрема й частковим або повним виконанням обраних дій, якщо це не суперечить суті цих дій та змісту зобов'язання, а також мовчанням, якщо такий спосіб визначено сторонами альтернативного зобов'язання в договорі;

– тези про те, що в разі неможливості здійснення однієї з дій, за яку жодна зі сторін не відповідає, обов'язок її здійснення вилучається з кола альтернативних дій, що становлять об'єкт альтернативного зобов'язання. Натомість інтерес кредитора має бути задоволено за рахунок дій, виконання яких є можливим. Сторона, яка своїми винними діями чи бездіяльністю призвела до неможливості виконання однієї чи декількох альтернативно визначених дій, повинна нести несприятливі правові наслідки такої неможливості.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання:

– у правотворчій діяльності – з метою вдосконалення положень чинного законодавства України, що регламентують відносини виконання альтернативного зобов'язання, а саме для внесення змін до ст. 539 ЦК України;

– у науково-дослідній сфері – під час подальших досліджень проблем, пов'язаних із особливостями виникнення та реалізації альтернативних зобов'язань зокрема, а також цивільноправових зобов'язань узагалі;

– у вітчизняній правозастосовній практиці – судами під час розгляду відповідних категорій справ;

– у навчальному процесі – під час викладання дисципліни «Цивільне право», для підготовки відповідних методичних та навчальних посібників, а також підручників для студентів вищих навчальних закладів юридичної освіти.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні напрацювання, висновки й пропозиції, що містяться в дисертації, обговорено, схвалено й рекомендовано до захисту кафедрою цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Основні положення дисертації оприлюднені й обговорені на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях і «круглих столах», а саме: «Сучасні проблеми цивілістики» пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (м. Харків, 2012 р.; м. Харків, 2013 р.); «Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права», присвяченій 91-річчю з дня народження проф. В. П. Маслова (м. Харків, 2013 р.); «Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 2013 р.); «Проблеми цивільного права та процесу»

пам'яті проф. О. А. Пушкіна (м. Харків, 2013 р.); «Юридична осінь 2013 року» (м. Харків, 2013 р.); «Правова доктрина – основа формування правової системи держави», присвяченій 20-річчю Національної академії правових наук України (м. Харків, 2013 р.); «Актуальні проблеми приватного права», присвяченій 92-й річниці з дня народження проф. В. П. Маслова (м. Харків, 2014 р.); «Юридична осінь 2014 року» (м. Харків, 2014 р.); «Сучасні проблеми цивільного права та процесу» пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (м. Харків, 2014 р.); «Актуальні проблеми приватного права», присвяченій 93-й річниці з дня народження проф. В. П. Маслова (м. Харків, 2015 р.).

Публікації. Основні результати дисертації відображені в шести наукових статтях у фахових виданнях, з яких два видання входять до міжнародної наукометричної бази, одне видання – зарубіжне, а також у тезах одинадцяти доповідей на конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 205 сторінок, з них основного тексту – 184 сторінки. Кількість використаних джерел – 205 найменувань, що викладені на 21 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, з'ясовано стан наукової розробки поставленої проблематики, зв'язок теми дисертації з науковими програмами, планами й темами, сформульовано мету й задачі дослідження, його об'єкт і предмет, методологію. Визначено основні теоретичні положення наукової новизни, висвітлено теоретичне й практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію одержаних результатів і публікації за темою дисертації.

Розділ 1 «Загальна характеристика альтернативного зобов'язання» присвячено вивченню правової конструкції альтернативного зобов'язання в статичній, визначенню її місця та функцій у системі цивільних правовідносин.

У *підрозділі 1.1 «Гене́за інституту альтернативного зобов'язання»* розглянуто основні етапи розвитку наукової думки та застосування правової конструкції альтернативного зобов'язання з часів римського права і донині. Наголошено, що за допомогою альтернативної множинності об'єкта посилювалися правові позиції кредитора.

Виокремлено два способи регулювання відносин з виконання альтернативного зобов'язання в зарубіжних країнах: детальне (ЦК

Квебека (Канада), Луїзіани (США), Молдови, Франції, Цивільне уложення Німеччини, Принципи європейського договірного права та ін.) та обмежене (ЦК України, Білорусі, Казахстану, Росії та ін.). У першій групі нормативно-правових актів містяться положення щодо форми, способів та правових наслідків здійснення вибору, прострочення з вибором, неможливості виконання альтернативно визначених дій; у другій – коротке визначення альтернативного зобов'язання та загальне правило про надання права вибору боржникові, що нині є недостатнім.

Від поняття альтернативного зобов'язання відмежовано поняття альтернативи в цивільному праві як категорії, що є втіленням засад диспозитивності та значних можливостей учасників цивільних відносин здійснювати їх саморегулювання.

У підрозділі 1.2 *«Поняття, ознаки та сфера застосування альтернативного зобов'язання»* здійснено аналіз елементів альтернативного зобов'язання як цивільного правовідношення. Увагу акцентовано на особливостях його об'єкта та змісту.

Доведено, що, розглядаючи альтернативне зобов'язання як цивільне правовідношення, слід застосовувати категорію об'єкта, юридичного та матеріального, як елемента цього правовідношення, проте у ст. 539 ЦК України застосовано категорію предмета.

Об'єкт альтернативного зобов'язання визначений та єдиний, але ускладнений тим, що містить сукупність дій (у тому числі утримання від дій), з яких має бути виконана одна чи декілька. Невизначеними є об'єкт виконання альтернативного зобов'язання або об'єкт вибору, які становлять частину об'єкта альтернативного зобов'язання та містять одну або декілька дій, які мають бути виконані на користь кредитора. З усієї сукупності дій можливими й обов'язковими до виконання є тільки ті дії, характер, місце та спосіб виконання яких є чітко визначеними. Причому дії можуть істотно відрізнитися за вартістю.

Альтернативне зобов'язання застосовується, як правило, з метою забезпечення безперешкодного здійснення прав кредитора, незалежно від суб'єкта вибору. Цьому сприяє ускладнення об'єкта, а саме збільшення кількості можливих дій, якими задовольняється інтерес кредитора, та посилюються, перш за все, гарантії кредитора щодо реального виконання зобов'язання на його користь.

Зміст альтернативного зобов'язання становлять, по-перше, право кредитора в цілому отримати виконання за альтернативним зобов'язанням та відповідно обов'язок боржника здійснити таке виконання; по-друге, право вибору та права й обов'язки сторін щодо

кожної з дій. При цьому реалізовані будуть тільки права та обов'язки щодо обраного уповноваженою стороною об'єкта виконання.

У підрозділі 1.3 «Вибір в альтернативному зобов'язанні» охарактеризовано сутність права вибору як елемента змісту та вибору як елемента об'єкта альтернативного зобов'язання.

Як елемент змісту альтернативного зобов'язання вибір є суб'єктивним правом, тісно пов'язаним з правом вимоги кредитора та обов'язками боржника. Здійснення права вибору є необхідним етапом належного виконання альтернативного зобов'язання, тому має ознаку допоміжного обов'язку, проте внаслідок цього воно не перестає бути привілеєм для сторони, якій воно належить, тобто правом.

Як елемент об'єкта вибір є необхідним елементом юридичного складу, що становить належне виконання альтернативного зобов'язання. Вибір як такий не змінює й не припиняє альтернативного зобов'язання, а лише створює передумову для належного виконання альтернативного зобов'язання боржником.

У підрозділі 1.4 «Альтернативне зобов'язання як різновид цивільних правовідносин» альтернативне зобов'язання співвіднесено з подібними цивільно-правовими конструкціями.

Визначено, що альтернативне зобов'язання не є організаційним правовідношенням, проте може мати ознаки організаційності на стадії виконання, зокрема якщо акт здійснення вибору та безпосереднє виконання обраної дії (дій) не збігаються в часі.

З'ясовано, що категорія «альтернативне зобов'язання» в літературі та на практиці застосовується в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні альтернативне зобов'язання прирівнюють до факультативного, що є безпідставним як теоретично, так і практично. Про альтернативне зобов'язання у вузькому розумінні йдеться в ст. 539 ЦК України.

В альтернативному зобов'язанні, на відміну від факультативного та родового зобов'язань, об'єкт є ускладненим. Натомість основний об'єкт факультативного зобов'язання є простим: факультативні дії, якими він може бути замінений, перебувають за межами основного об'єкта. Об'єкт родового зобов'язання є простим, містить лише одну дію, яка одночасно є об'єктом виконання, при цьому відбувається не вибір об'єкта виконання, а виокремлення речі, яка має бути надана кредитору з безлічі речей, визначених родовими ознаками. Альтернативне та кумулятивне зобов'язання мають ускладнений об'єкт, однак належним виконанням кумулятивного зобов'язання є виконання всіх визначених у ньому дій.

Альтернативне та умовне зобов'язання є зобов'язаннями, належне виконання яких залежить від певного юридичного факту: відповідно вибору та відкладальної умови. Але в умовному зобов'язанні настання умови є підставою виникнення обов'язку боржника виконати дії, що становлять його об'єкт. Здійснення ж вибору в альтернативному зобов'язанні не впливає на чинність обов'язків боржника.

Розділ 2 «Динаміка альтернативного зобов'язання» містить результати вивчення етапів руху альтернативного зобов'язання.

У підрозділі 2.1 «Підстави виникнення альтернативного зобов'язання» розглянуто договори, інші правочини та неправомірні дії як можливі підстави виникнення альтернативного зобов'язання.

Підкреслено, що договірні альтернативні зобов'язання можуть бути регулятивними й охоронними, але первинно механізм їх виникнення пов'язаний з правомірною дією – укладенням договору. Недоговірні альтернативні зобов'язання також можуть бути регулятивними й охоронними. Зокрема, недоговірні регулятивні альтернативні зобов'язання можуть виникати із заповідального відказу та з оголошення публічної обіцянки винагороди, недоговірні охоронні – із завдання шкоди майну потерпілого.

За критерієм джерела права, у якому містяться положення про альтернативні зобов'язання, виокремлено альтернативні зобов'язання поійменовані та непоійменовані. Більшість поійменованих конструкцій альтернативного зобов'язання є охоронними.

Наголошено, що припинення зобов'язання внаслідок укладення домовленості про новацію та відступне замість належного виконання не є підставою виникнення альтернативного зобов'язання. Водночас за договором про новацію замість первісного зобов'язання може виникати нове зобов'язання з альтернативно визначеним об'єктом.

У підрозділі 2.2 «Належне виконання альтернативного зобов'язання» йдеться про умови здійснення права вибору та виконання обраної дії (дій) на користь кредитора. Зауважено, що за загальним правилом ст. 539 ЦК України право вибору в альтернативному зобов'язанні належить боржнику, але воно може бути надане кредитору або третій особі законом, договором або одностороннім правочином, а також відповідно до практики попередніх відносин між його сторонами.

Аргументовано, що для належного виконання альтернативного зобов'язання заміна його сторін, з урахуванням загальних вимог ЦК України, має відбуватися тільки щодо всіх дій, які становлять його об'єкт, зокрема й щодо здійснення вибору, якщо замінюється управоможена на вибір сторона. Однак після здійснення вибору

можливе виконання обраної дії іншою особою замість боржника, а також переадресування виконання на користь третьої особи.

Зроблено висновок, що чинним цивільним законодавством України правових наслідків здійснення вибору не встановлено, тому вибір може бути змінений управоможеною на нього стороною протягом строку, визначеного для його здійснення. Крім того, альтернативне зобов'язання припиняється в момент повного здійснення обраного об'єкта виконання, а отже тільки тоді припиняються права й обов'язки щодо дій, які не були обрані. Водночас обґрунтовано, що відповідно до суті альтернативного зобов'язання строк здійснення вибору є преклюзивним.

Вибір може вчинятися в усній і письмовій формі. Способами здійснення вибору можуть бути заява та конклюдентні дії.

Наголошено, що в разі множинності осіб на стороні управоможеного на вибір боржника в альтернативному зобов'язанні вибір має бути узгодженим між співборжниками, але за наявності підстав вважати, що інші співборжники не виконують своїх обов'язків, добросовісний співборжник може здійснити виконання на користь кредитора, обравши об'єкт виконання на власний розсуд.

У *підрозділі 2.3 «Підстави припинення альтернативного зобов'язання»* з'ясовано момент припинення альтернативного зобов'язання належним виконанням та розглянуто особливості його припинення іншими способами, крім належного виконання.

Установлено, що альтернативне зобов'язання припиняється належним виконанням унаслідок виконання однієї чи декількох з альтернативно визначених у ньому дій, а не вчиненням вибору, оскільки метою цього зобов'язання є задоволення майнового інтересу кредитора за допомогою об'єкта виконання.

Домовленість про передавання відступного як підстава припинення альтернативного зобов'язання має містити виконання, відмінне від усіх альтернативно визначених дій за первинним альтернативним зобов'язанням. Натомість унаслідок новації може утворюватися як нове альтернативне зобов'язання, так і нове просте зобов'язання, замінені можуть бути усі або декілька дій.

Припинення альтернативного зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог можливе після здійснення вибору об'єкта виконання, оскільки до здійснення вибору неможливо встановити однорідність вимог та розрахувати їх вартість. Прощення боргу за альтернативним зобов'язанням можливе тільки щодо всіх дій, що становлять його об'єкт. «Прощення» лише однієї дії фактично є спробою обмежити право вибору боржника та є нікчемним.

Унаслідок неможливості виконання однієї чи декількох з дій, які містяться в альтернативному зобов'язанні, зобов'язання є чинним в обсязі дій, які виконати можливо. При цьому ризик випадкової неможливості виконання дій покладено на боржника.

Підрозділ 2.4 «Захист прав учасників альтернативного зобов'язання» містить вирішення питань захисту прав сторін як управоможених, так і неуправоможених на вибір об'єкта виконання.

Підкреслено, що за чинним цивільним законодавством України примусити управоможену особу здійснити право вибору неможливо. Тому в разі зловживання правом вибору доцільно застосовувати зміну правовідношення як спосіб захисту, що полягає в переході права вибору від управоможеної сторони, яка прострочила здійснення вибору, до другої сторони альтернативного зобов'язання. Цей спосіб захисту не є мірою відповідальності, не пов'язаний з майновим обтяженням суб'єкта права, тому не має пов'язуватися з наявністю його вини.

Наголошено, що відповідальність за винну неможливість виконання дій, що становлять об'єкт альтернативного зобов'язання, має нести сторона, яка спричинила таку неможливість. Винний управоможений на вибір боржник має виконати альтернативне зобов'язання діями, що залишилися. Кредитор, що має право вибору, може вимагати від винного боржника компенсувати вартість дій, які неможливо виконати, у грошовому еквіваленті. Винний кредитор узагалі втрачає право вимоги за цим альтернативним зобов'язанням. Зокрема, так забезпечується вільне формування волі щодо вибору управоможеної на вибір сторони альтернативного зобов'язання.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та вирішено наукове завдання, що полягає в з'ясуванні правової природи, підстав виникнення, зміни, виконання та припинення альтернативного зобов'язання, а також способів захисту прав учасників альтернативного зобов'язання. У зв'язку із цим обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування. Основні висновки, пропозиції й рекомендації дисертації полягають у такому.

1. Альтернативне зобов'язання – це цивільне правовідношення, змістом якого є обов'язок боржника виконати на користь кредитора повністю одну чи декілька з певної кількості раніше визначених дій, які обираються за загальним правилом боржником, а у випадках, визначених договором чи законом, – кредитором чи третьою особою.

2. За джерелом установлення альтернативні зобов'язання можна поділити на такі, що встановлені договором, та такі, що встановлені актами чинного цивільного законодавства України. Більшість поймаєнованих альтернативних зобов'язань опосередковують договірну чи деліктну цивільно-правову відповідальність.

3. Особливість альтернативного зобов'язання полягає в альтернативній множинності його об'єкта, яка виявляється в існуванні обов'язку боржника (у тому числі й у разі множинності на стороні боржника) виконати повністю одну чи декілька з чітко визначених у договорі чи законі дій (утриматися від дій). Дії, які становлять об'єкт договірною альтернативного зобов'язання, можуть істотно відрізнятися за вартістю.

4. Особливості об'єкта та змісту відрізняють альтернативне зобов'язання від факультативного, родового, кумулятивного та умовного зобов'язань. Найбільше помилок на практиці виникає внаслідок безпідставного ототожнення альтернативного та факультативного зобов'язань.

5. Заміна боржника або кредитора в альтернативному зобов'язанні можлива тільки за умови переходу до нового боржника або кредитора прав та обов'язків щодо усіх дій, які становлять об'єкт альтернативного зобов'язання, зокрема й щодо здійснення вибору. При цьому мають бути дотримані загальні умови допустимості заміни сторони в зобов'язанні стосовно кожної з дій, що становлять об'єкт альтернативного зобов'язання.

6. Право вибору як складова змісту альтернативного зобов'язання є суб'єктивним цивільним правом, яке має три правоможності суб'єктивного цивільного права та тісно пов'язане з правом вимоги кредитора та обов'язком боржника виконати зобов'язання. Правоможність захисту в праві вибору має свої особливості. Для уповноваженого на вибір кредитора – це право примусити боржника виконати саме ту дію (дії), яку обрав кредитор; для боржника – право виконати на користь кредитора саме ту дію (дії), яку обрав боржник, і неможливість примушування боржника виконати іншу дію (дії). Допоміжний характер вибору в альтернативному зобов'язанні полягає в тому, що він є умовою динаміки цього зобов'язання. Проте внаслідок цього він не перестає бути привілеєм для сторони, якій він належить. При цьому строк здійснення права вибору відповідно до суті цього права є преклюзивним.

7. Вибір як частина об'єкта альтернативного зобов'язання є елементом юридичного складу, що є підставою припинення

альтернативного зобов'язання належним виконанням. Вибір сам по собі не змінює й не припиняє альтернативного зобов'язання.

8. Заява про вибір є одностороннім волевиявленням, тобто є такою, що здійснена в належний спосіб, якщо сторона, якій надане право вибору, здійснила все необхідне для того, щоб повідомити про свою волю другу сторону альтернативного зобов'язання. При цьому затвердження заяви про вибір другою (неправоможною) стороною зобов'язання або узгодження з нею такої заяви непотрібні.

9. В охоронних договірних та деліктних альтернативних зобов'язаннях законом право вибору надано потерпілому (кредитору), тобто захищено сторону, яка зазнала шкоди внаслідок порушення її прав та законних інтересів.

10. У ЦК України спеціальне правове регулювання відносин, що стосуються виконання альтернативного зобов'язання, є недостатнім. Тому запропоновано доповнити чинне цивільне законодавство України декількома положеннями.

Абзац другий частини першої ст. 539 ЦК України викласти в такій редакції: «Боржник має право вибору однієї (або декількох) з дій, що становлять об'єкт альтернативного зобов'язання, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства, не впливає із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту».

Запропоновано доповнити ст. 539 ЦК України частиною другою такого змісту: «Якщо сторона, яка має право вибору, не здійснює його протягом визначеного їй для цього договором чи законом строку, право вибору переходить до другої сторони».

11. Загальне правило про спосіб здійснення вибору – здійснення вибору шляхом заяви (усної або письмової). Здійснення вибору шляхом конклюдентних дій (зокрема безпосереднім виконанням однієї чи кількох із зазначених у законі чи договорі дій) – можливе лише відповідно до умов договору, суті зобов'язання та звичаїв ділового обороту.

12. Правові наслідки неможливості виконання дій, що становлять об'єкт виконання альтернативного зобов'язання, впливають із загальних положень про неможливість виконання зобов'язань. У разі неможливості виконання дій, за яку жодна зі сторін не відповідає, ці дії вилучаються з кола альтернатив, проте дії, які можливо виконати, є чинними. У разі винної неможливості виконання однієї чи декількох дій несприятливі правові наслідки повинна нести сторона, яка своїми діями чи бездіяльністю спричинила таку неможливість.

13. Підставами виникнення альтернативного зобов'язання можуть бути договори, односторонні правочини та неправомірні дії. Правочини, а саме договори, є найбільш поширеною підставою виникнення альтернативних зобов'язань. При цьому договірні та недоговірні альтернативні зобов'язання можуть бути регулятивними та охоронними. Новація та відступне як підстави припинення зобов'язання не є підставами виникнення зобов'язання, альтернативного зобов'язання, що припинилося.

14. Моментом припинення альтернативного зобов'язання належним виконанням є момент повного виконання однієї чи декількох з визначених у ньому дій. Головною умовою заміни альтернативного зобов'язання відступним є те, що така заміна не повинна збігатися з жодною дією, що становить об'єкт альтернативного зобов'язання. Новація альтернативного зобов'язання може стосуватися як однієї дії, так і всіх альтернативно визначених у зобов'язанні дій. Зарахування зустрічних вимог можливе лише після здійснення вибору управоможеною стороною. Прощення боргу можливе в будь-який момент, але тільки повністю стосовно усіх дій. Об'єктивна неможливість виконання частини дій, що становлять об'єкт альтернативного зобов'язання, не впливає на обов'язок боржника задовольнити вимогу кредитора можливою до виконання дією (діями).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ НА ТЕМУ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Музика, Т. О. Альтернативне зобов'язання як особлива правова конструкція: теорія і практика застосування [Текст] / Т. О. Музика // Юрист України. – 2013. – № 2 (23). – С. 63–69.

2. Музика, Т. О. Вибір у механізмі виконання альтернативного зобов'язання [Текст] / Т. О. Музика // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Право». – 2013. – Вип. 22. – Ч. II. – Т. 2. – С. 256–259.

3. Музика, Т. О. Механізм виконання альтернативного зобов'язання (аналіз законодавства та правозастосовної практики країн СНД, ЄС та інших країн світу) [Текст] / Т. О. Музика // Проблеми законності : зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. – Вип. 126. – С. 60–67.

4. Музика, Т. О. Підстави виникнення альтернативного зобов'язання [Текст] / Т. О. Музика // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 3. – Т. 1. – С. 163–168.

5. Музика, Т. О. Особливості припинення альтернативних зобов'язань за цивільним законодавством України [Електронний ресурс] / Т. О. Музика //

Теорія і практика правознавства. – 2014. – Вип. 2 (6). – Режим доступу: http://nauka.nulau.org.ua/download/el_zbirknik/2.2014/5.pdf. – Заголовок з екрану.

6. Музыка, Т. Срок и способ осуществления выбора как условия надлежащего исполнения альтернативного обязательства [Текст] / Т. Музыка // *Legea și viața : revistă științifico-practică*. – 2015. – № 6/3 (282). – P. 89–93.

7. Музыка, Т. О. Поняття та особливості альтернативного зобов'язання [Текст] / Т. О. Музыка // *Сучасні проблеми цивілістики : матеріали «круглого столу»*, присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, 21 груд. 2012 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», НДЦ правознавства. – Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2013. – С. 131–134.

8. Музыка, Т. О. Надання права вибору в альтернативному зобов'язанні боржникові та кредитору [Текст] / Т. О. Музыка // *Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 91-річчю з дня народж. д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслова (Харків, 15 лют. 2013 р.)* / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», Нац. акад. прав. наук України, Харк. обл. осередок всеукр. громад. орг. «Асоц. цивілістів України». – Харків : Право, 2013. – С. 337–341.

9. Muzyka, T. An alternative obligation according to civil legislation of Ukraine [Текст] / Tetiana Muzyka // *Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених* / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Харків : НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого», 2013. – С. 104–105.

10. Музыка, Т. О. Вибір в альтернативному зобов'язанні: сутність і правове значення [Текст] / Т. О. Музыка // *Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (25 трав. 2013 р.)*. – Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Золота миля, 2013. – С. 448–451.

11. Музыка, Т. О. Характеристика альтернативного зобов'язання як різновиду цивільних правовідносин [Текст] / Т. О. Музыка // *Юридична осінь 2013 року : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (Харків, 14 листоп. 2013 р.)* / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Харків : Право, 2013. – С. 275–278.

12. Музыка, Т. О. Проблеми виконання альтернативного зобов'язання [Текст] / Т. О. Музыка // *Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України»*, Харків, 20-21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. – Харків : Право, 2013. – С. 888–891

13. Музыка, Т. О. Види альтернативних зобов'язань за цивільним законодавством України [Текст] / Т. О. Музыка // *Сучасні проблеми цивілістики : матеріали «круглого столу»*, присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова,

20 груд. 2013 р. / НЮУ ім. Ярослава Мудрого, НДІ правознавства. – Харків, 2014. – С. 137–140.

14. Музика, Т. О. Форма здійснення вибору в альтернативному зобов'язанні [Текст] / Т. О. Музика // Актуальні проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова, 28 лют. 2014 р. / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого, Нац. акад. прав. наук України, Харк. обл. осередок всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». – Харків, 2014. – С. 317–320.

15. Музика, Т. О. Щодо співвідношення категорій «новація», «відступне» та «альтернативне зобов'язання» [Текст] / Т. О. Музика // Юридична осінь 2014 року : зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників всеукраїн. наук. конф. молодих учених (Харків, 14 листопада 2014 р.) / За заг. ред. А. П. Гетьмана. – Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. – С. 180–183.

16. Музика, Т. О. Момент припинення альтернативного зобов'язання належним виконанням [Текст] / Т. О. Музика // Сучасні проблеми цивільного права та процесу : матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, м. Харків, 19 груд. 2014 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2015. – С. 110–112.

17. Музика, Т. О. Заподіяння майнової шкоди внаслідок делікту як підстава виникнення альтернативного зобов'язання [Текст] / Т. О. Музика // Актуальні проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. В. П. Маслова, Харків, 27 лют. 2015 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, Нац. акад. прав. наук України, Харків. обл. осередок всеукраїн. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». – Х. : Право, 2015. – С. 334–337.

АНОТАЦІЯ

Музика Т. О. Альтернативне зобов'язання за цивільним законодавством України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2016.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню правової конструкції альтернативного зобов'язання. Аргументовано, що об'єкт альтернативного зобов'язання є єдиним та визначеним, проте має ускладнення, яке полягає в необхідності здійснення вибору між

декількома діями, що становлять об'єкт цього зобов'язання. Зроблено висновок, що право вибору як складова змісту альтернативного зобов'язання є суб'єктивним цивільним правом, як і право вимоги кредитора. Вибір є елементом юридичного складу, необхідного для належного виконання альтернативного зобов'язання.

Підкреслено, що підставами виникнення альтернативного зобов'язання можуть бути як правочини, так і неправомірні дії. Визначено порядок належного виконання та умови припинення альтернативного зобов'язання. Доведено необхідність обмеження здійснення права вибору преклюзивним строком, після спливу якого це право переходить до другої сторони альтернативного зобов'язання. Це зміна правовідношення як спосіб захисту прав неуправоможеної на вибір сторони, що не є мірою цивільно-правової відповідальності, тому не залежить від вини управоможеної на вибір сторони.

Ключові слова: альтернативне зобов'язання, об'єкт зобов'язання, зобов'язання з ускладненим об'єктом, вибір в альтернативному зобов'язанні, право вибору в альтернативному зобов'язанні.

АННОТАЦІЯ

Музыка Т. А. Альтернативное обязательство по гражданскому законодательству Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2016.

Диссертация посвящена определению правовой природы альтернативного обязательства как правовой конструкции и исследованию вопросов движения альтернативного обязательства как правоотношения.

Обосновано, что объект альтернативного обязательства единый и определенный, но усложнен необходимостью совершения выбора из нескольких действий, составляющих объект данного обязательства. При этом каждое действие должно быть четко определенным, иначе оно исключается из круга альтернатив. Такое усложнение объекта обусловлено тем, что в альтернативном обязательстве дополнительно защищаются права кредитора. Вследствие особенностей объекта альтернативное обязательство отграничено от факультативных, кумулятивных, родовых и условных обязательств, сделан также вывод о

невозможности причисления альтернативных обязательств к организационным правоотношениям.

От понятия «объект альтернативного обязательства» отграничено понятие «объект исполнения альтернативного обязательства» (или «объект выбора»), которые соотносятся так целое и часть. Доказано, что в договорном альтернативном обязательстве объектом исполнения могут быть и несколько действий, при этом их количество должно быть хотя бы на одно меньше, чем совокупность действий, составляющих объект альтернативного обязательства в целом.

Определено, что право выбора в альтернативном обязательстве – субъективное гражданское право наряду с правом требования кредитора. Выбор является элементом юридического состава, без которого невозможно надлежащее исполнение альтернативного обязательства. Отмечено, что после осуществления выбора остальные действия не теряют правового значения, поскольку, например, в случае невозможности исполнения выбранного действия они снова могут быть объектом выбора управомоченной стороны.

Обосновано, что альтернативные обязательства могут возникать как из договоров, так и из иных юридических фактов (правомерных действий и деликтов). Сделан вывод, что соглашения о прекращении обязательства новацией и отступным не являются основанием возникновения обязательства, альтернативного первичному.

Исполнение альтернативного обязательства условно разделяется на две стадии: осуществление выбора и собственно исполнение выбранного действия. Выбор может осуществляться в устной и письменной форме, заявлением или конклюдентными действиями, например исполнением выбранного действия, или молчанием, но как таковой не прекращает альтернативного обязательства. Обосновано, что для надлежащего исполнения альтернативного обязательства замена его стороны должна осуществляться только с передачей прав и обязанностей относительно всех действий, составляющих объект альтернативного обязательства, в том числе и осуществления выбора.

Определена специфика прекращения альтернативного обязательства иными, кроме надлежащего исполнения, способами.

Аргументирована необходимость установления в действующем гражданском законодательстве Украины темпоральных границ осуществления права выбора в альтернативном обязательстве, т. е. установления пресекательного срока осуществления права выбора, по истечении которого данное правоотношение изменяется, а именно право выбора переходит к другой стороне обязательства. Такая норма

соответствует цели установления альтернативного обязательства, которая заключается в удовлетворении интереса кредитора исполнением выбранных действий, а не в осуществлении выбора.

Ключевые слова: альтернативное обязательство, объект обязательства, обязательство с усложнённым объектом, выбор в альтернативном обязательстве, право выбора в альтернативном обязательстве.

ANNOTATION

Muzyka T. O. An alternative obligation according to the civil legislation of Ukraine. – Manuscript.

The thesis for obtaining Scientific degree of Candidate of Legal sciences on specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; international private law. Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2016.

The thesis is devoted to the comprehensive research of an alternative obligation's legal construction. It is argued that the object of alternative obligation is single and defined. It is complicated with making a choice among several actions which are the object of an alternative obligation. It is concluded that a right of a choice as a part of the alternative obligation's content is a subjective civil right which is similar to creditor's right to demand performance. A choice is an element of legal composition that is needed for proper performance of alternative obligations.

It is emphasized that the grounds for accrual of alternative obligation could be either transactions or violations. The alternative obligation's proper performance procedure and its termination conditions are determined. It is proved that it is necessary to limit exercise of a right of choice with preclusive period upon the expiry of which this right devolves to the other party of an alternative obligation. It is a modification of legal relationship, which is a way of protection of unentitled party's rights that is not the measure or civil liability, so it does not depend on guilt of party who is entitled to choose.

Key words: alternative obligation, object of obligation, obligation with complicated object, a choice in an alternative obligation, right of choice in an alternative obligation.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
О. А. Явор

Підписано до друку ____ . ____ . 2016 р. Формат 60x90/1/16.
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № _____.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77